

IERARHII FAMILIALE ÎN SATUL ROMÂNESC. CONSIDERAȚII PE MARGINEA POMELNICULUI DIN ZĂPODENI – VASLUI

Lucian-Valeriu LEFTER*

Abstract

Based on the research of a prayer list found in an old church from a village in Moldavia, namely Zăpodeni, in Vaslui county, written in 1881 and subsequently supplemented, the present study identifies old, archaic family structures preserved in a Romanian rural world found at the heart of the modern civilization, a state similar to that of the Mediaeval Occident's peasant communities, but also in other spaces located in the periphery of modernity. The cult for the dead was very powerful in the Romanian villages, where all the inhabitants believed that they were the descendants of a common ancestor and the organization of such communities was based on groups of kindred families. In this context, the inheritor of the house, regardless of being the son or the son-in-law, took over its funerary responsibilities, having the duty to commemorate the dead of the family, because in the archaic communities of different geographic areas, the house transcended the particular destinies of the individuals living in it.

Keywords: prayer list, church, family structures, mentalities, rural universe.

Cuvinte-cheie: pomelnic, biserică, structuri familiale, mentalități, univers rural.

La 1 martie 1881, preotul Grigore Solomon scria că începând din ziua de 12 ianuarie 1845 a „purtat sarcina preuțiii” la biserica cu hramul Sfântului Ierarh Nicolae din Zăpodeni, și că, în decursul vieții, mai slujise și pe la alte 15 biserici. Rolul însemnării de pe prima filă a pomelnicului, continuată și pe următoarea, era pentru „ca să știi” în care „să însamnă no. de pomelnici pentru câți poporâni ci am avut supt ascultare”, cu numele „viilor și a morțâlor la tâblița fiicărui poporan”, neuitând însă să precizeze: „Această sfântă condică este cumpărată di mini cu patru lei noi, adică 12 lei vechi, și spre știință am iscălit”¹.

* Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, Vaslui – România.

¹ Pomelnicul găsit, în 1996, în podul Bisericii de lemn Sfântul Nicolae din Zăpodeni – Vaslui, scris pe o veche condică, înaltă și îngustă, cuprinde trei părți, „redactate” în perioada 1881-1916. Partea inițială, în alfabet chirilic, aparține preotului Grigore Solomon, urmată de cele ale preoților Ion Bălăuță și Nicolae Moisiu, cu multe completări și corecturi ulterioare. Acest studiu reprezintă varianta îmbunătățită,

Importanța unui asemenea document nu constă numai în simpla înșiruire a listelor cu vii și morți, ci mai ales în *ordinea așezării acestora*, dimpreună cu completările și corecturile ulterioare, în care putem descifra străvechi ierarhii și structuri familiale, păstrate nealterate la periferia modernității.

În acest pomelnic al „poporănilor”, care începe cu cel al „preutului Grigori din sat(ul) Zăpodeni, județu(l) Vasluiului, plasa Mijlocu”, mai multe familii au ca referință neamul socrului, precum Gheorghe a Măriuții „zet” (ginere lui) Simion Bujor ori Ion Dănilă și ginerele său Ioan „sin” (fiu lui) Vasile Baron. După trecerea socrilor la cele veșnice, numele lor a fost „șters” din pomelnic, tăiat printr-o linie, alături fiind scris cel al noului cap de familie, al ginerelui.

În acest fel, Zamfira văduva, Căsandra Solomon sau Anița lui Pintilei Chiroșcă au fost urmate întru purtarea de grijă a răposaților familiei de către gineri: Petrachi a Căsandrii Chiraciu, Vasile Spiridon Matei și Toader a Buzătoaiei. Altor, precum Ion Leonte Radu, Irimia Bulină, Zaharia Bucur, Ioan Devet sau Ioan Buhuș, trecând în lumea răposaților li s-au șters numele dintre vii, responsabilitatea pomelnicului neamului fiecăruia trecând asupra ginerilor: Ion a Rariței (la 1902), Simion Gavril Cozma, Marian Chircă, Neculai Birican, Vasile Carp. În alte cazuri, precum cele ale lui Mihalache Motăș și Toader Pelin, listele răposaților sunt preluate de fiicele acestora, Natalia Diaconu și Victoria Țuchendrea, adică de către gineri.

Izvoarele onomastice ne oferă, cu predilecție, informații care întregesc percepția noastră asupra structurilor familiale. În recensământul populației efectuat de administrația rusească în Moldova, în anul 1774, aflăm că dintre cele 47 de familii din Zăpodeni, două se raportau la numele socrilor: Ion zet Ion Ciopată și Crâste zet Neculai Băle, iar între cei care se aflau cu îndatoriri la Poșta Oncești (aflată în apropierea Gării CFR Buhăiești de astăzi) identificăm trei asemenea familii: Vasile zet Bălțean, Ștefan zet Bălțean și Gheorghe zet Broatic².

modificată și completată a comunicării susținute în cadrul celui de-al XII-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică (Iași, 15-18 mai 2003), cu titlul *Structuri de familie într-un sat moldovenesc. „Pomelnicul poporănilor” din Zăpodeni (Vaslui)*, publicată, ca parte a unui capitol, în Lucian-Valeriu Lefter, *Zăpodeni*, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, 2004, p. 223-227.

² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea 1. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dmitriev. Sub redacția lui P. V. Sovietov, Chișinău, Editura Știința, 1975, p. 227-228.

În catagrafia realizată în 1820, găsim alte trei familii: Neagu zet Lefter Mocanu, Gheorghe zet Baron și Simion zet Ștefan Cârțan³. Între anii 1831 și 1845, catagrafiile au recenzat numele mai multor capi de familie „gineriți pe curte”, obicei asupra căruia vom stăruia mai jos: șapte în 1831⁴, nouă în 1838⁵ și șase în 1845⁶. În decursul unei perioade de un sfert de secol, observăm repetarea constantă a unui grup de familii, precum Costandin sau Costache zet Gheorghe Cristea, Dumitru zet Anton Paladi, Vasile zet Olăriții, Pricope zet Potorac și Vasile zet Toma Hariton, în care, în virtutea obiceiului, patronimul socrului a fost transmis ginerelui.

Listele celor răposați ne relevă și alte aspecte ale structurilor de familie. Fiind înrudite, familiile lui Spiridon sin Neculai Pavel, Vasile Pavel și Silache Pavel au în comun numele străbunicilor fondatori, Pavel și Istina, precum și numele a câtorva răposați, dintre care nu lipsește cel al unui preot: iereul Neculai cu prezvitera Catrina. Iese în evidență numele clericilor și în alte pomelnice familiale, poate din grija urmașilor de a asigura mântuirea sufletelor strămoșilor lor.

Întocmai ca în Occidentul medieval, simpla scriere a celor morți le asigura acestora prezența spirituală, întărită prin alăturarea numelor unor preoți răposați. Din această perspectivă, ramurile familiei Alistar: Ioan sin Vasile Alistar, Neculai Alistar și Ioan a Căsandrii sin Irimia Alistar, nu uită să treacă alături de fondatorii neamului, Alistar și Teodosia, și pe ieromonahul Calinistru. Reminiscențe ale unei mentalități de sorginte ancestrală se regăsesc și în obiceiul de a-i da unui nou-născut numele unui strămoș important, ceea ce „nu înseamnă numai a îndeplini un act de pietate filială, ci de a predestina oarecum copilul astfel să-l «reînvie» pe strămoșul eponim, adică să-i succedă în sarcinile și puterile sale”⁷.

Ioan Lefter și Vasile Turnău îi așază la începutul listei răposaților pe fondatorii comuni: Lefter și Maria (trăitori în jurul anului 1800), pentru că ambii, chiar dacă aveau nume diferite, aparțineau aceleași familii. Însă cum Ioan sin Ioan a Măriuții Lefter nu-i situează

³ *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845)*, vol. IX. *Ținutul Vashui*, Partea 1 (1820). Volum editat de Mircea Ciubotaru și Lucian-Valeriu Lefter. Introducere de Mircea Ciubotaru, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, 2016, p. 301, 445.

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Vistieria Moldovei, dos. 200/1831, f. 17^v-23^f.

⁵ Ibidem, dos. 256/1838, f. 2^v-6^v.

⁶ Ibidem, dos. 255/1845, f. 6^v-11^f.

⁷ Pierre Bourdieu, *Simțul practic*. Traducere de Rodica Caragea. Postfață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași, Institutul European, 2000, p. 284.

pe cei doi strămoși în fruntea pomelnicului lor, ci printre ceilalți morți, am putea presupune că pentru acest Ioan Lefter ei proveneau din neamul socrilor. Aceeași strămoși, Lefter și Maria, se regăsesc și între răposații lui Gore (Grigore) Brânză, Vasile Bârlădeanu, Lupu Bârlădeanu, Vasile Lupu Bârlădeanu și Ștefan sin Ioniță preot.

Faptul că în această perioadă de 35 de ani, dintre 1881 și 1916, atâtea familii cu patronim diferit mai păstrau în memoria lor câțiva strămoși comuni, ne sugerează ideea păstrării unei solidarități de grup lărgite. O solidaritate care nu este departe de ceea ce am putea considera un clan⁸, în sensul în care o colectivitate mai largă este formată din descendenți atât pe linie masculină, cât și feminină, un grup al unui neam alcătuit din descendențe reale. Oricum, în cazul nostru avem de-a face cu o conștiință de neam lărgită, atât aici, în lumea aceasta, cât și, mai ales, în Lumea de Dincolo.

Un izvor istoric precum pomelnicul Bisericii Sfântul Nicolae din Zăpodenii Vasluiului reprezintă un prilej de reflecție asupra perpetuării nealterate a unor cutume precreștine. Conotațiile unui asemenea document pătrund în profunzime, menținând vie amintirea celor trecuți în veșnicie, așa cum în Occidentul medieval, „moștenitorii trebuiau să păstreze vie amintirea celor ce le dăruiseră un nume și un statut, bunuri și pământuri: ei trebuiau să administreze o amintire care să fie deopotrivă pașnică și fecundă. Astfel, cultul morților a fost mai întâi o problemă de înrudire, consolidând legăturile de sânge”⁹.

Norma socială era dată de strămoși, cimitirul unde odihneau aceștia fiind locul în care „se crea o memorie a grupului”¹⁰. Deși Biserica occidentală a încercat abolirea obiceiurilor funerare tradiționale, acestea au fost totuși tolerate și au supraviețuit, nefiind considerate importante din perspectiva mântuirii sufletului. S-a păstrat modelul tradițional, care perpetua pe cel al societății antice, în care viii trebuiau să se ocupe de morții lor, adică de rude¹¹.

Anterior introducerii liturghiei catolice în vremea Împăratului Carol cel Mare, serviciul religios cuprindea o ceremonie, după procesiunea ofrandelor, a citirii tăblițelor numelor ofertanților, magistraților superiori,

⁸ Ștefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, în „Arhiva genealogică”, Iași, I (VI), nr. 1-2, 1994, p. 89-90.

⁹ Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*. traducere de Mădălin Roșioru, Nadia Fărcaș, Denisa Burducea, Marius Roman, Gina Puica, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 496 (Moarte/Morți, de Michel Lauwers).

¹⁰ *Ibidem*, p. 498.

¹¹ *Ibidem*, p. 496.

clericilor de rangul întâi, ale sfinților martiri și, în cele din urmă, numele credincioșilor morți în sânul Bisericii, spre a arăta astfel reunirea persoanelor, „legătura strânsă de armonie, iubire și ce adună laolaltă pe toți membrii Bisericii triumfale, suferinde și militante”¹².

La marginea civilizației moderne, anumite scenarii mitico-rituale au rămas în vigoare la țărani din Europa centrală și sud-estică, care, la începutul secolului al XX-lea, păstrasera fragmente mitologice și ritualuri ce în Grecia antică au dispărut înainte de Homer. Cu alte cuvinte, deși „edificiul spiritual al neoliticului nu ne mai este accesibil în ansamblul său, fragmente răzlețe s-au păstrat în tradițiile societăților țărănești”¹³.

Cultul morților era deosebit de puternic în satele românești, unde toți locuitorii se socoteau descendenții unui strămoș comun, așadar împreună trăitori în aceste sate genealogice¹⁴. Organizarea unor asemenea comunități, în speță cele răzășești, era stabilită pe neamuri. Cel care moștenea casa din care a roit neamul prelua atribuțiile funerare ale acesteia, în sarcina sa rămânând grija pentru pomenirea morților familiei.

De pildă, în prima parte a secolului al XX-lea, în satul Drăguș, din zona Făgărașului (jud. Brașov), funcționa regula „ginerii pe curte”¹⁵, în temeiul stăpânirii curții sau casei bătrânești. Fiul cel mic prelua prerogativele tatălui decedat deopotrivă cu cele ale casei, un rol similar avându-l și ginerele care venea în casa soției. Ginerile era asimilat în rândul strămoșilor casei, adică ai socrului, le fel cum nora intra în rândul neamului soacrei. Intrând în averea nevestei și în casa ei, soțul pătrundea în șirul neamului ei, respectând pomelnicul socrilor. Rânduiala se păstra pentru Lumea de Dincolo, în cimitir, la Zăpodeni – Vaslui, ginerele fiind înmormântat alături de neamul socrilor.

Regula organizării pe neamuri se păstra atât la stranele din biserică, cât și la distribuirea locurilor din cimitirul satului, numite tot „strane”¹⁶, prin așezarea lor grupurile de morminte oglindind situația

¹² Philippe Ariès, *Omul în fața morții*, vol. I. *Vremea gisanților*. Traducere de Andrei Niculescu, București, Editura Meridiane, 1996, p. 203.

¹³ V. Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I. *De la epoca de piatră la misterele din Eleusis*. Traducere de Cezar Baltag, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 53.

¹⁴ Nicolae Iorga preciza că „satele noastre se numesc după strămoșul care le-a întemeiat și toți cari locuiesc înlăuntru sunt rude”; pentru problematică, v. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, ediția a doua, revăzută, vol. I. *Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*. Studiu introductiv și ediție îngrijită de Paul H. Stahl, București, Editura Cartea Românească, 1998, p. 51-52, 307 (nota 17).

¹⁵ *Ibidem*, vol. II. *Structura internă a satelor devălmașe libere*, p. 117-125.

¹⁶ *Ibidem*, p. 138-142.

înrudirile din sat. Un caz similar a fost semnalat și în satul Goești din Țara Moșilor (Vidra – Alba), unde stranele sau jilțurile bisericii reflectau ierarhia din sat¹⁷ cu o rânduială respectată întocmai, țăranii având drepturi necontestate de nimeni la strana lor, până acolo încât și cântărețul fusese nevoit să cânte în mijlocul bisericii¹⁸.

Și în Moldova, întocmai ca în satele din Transilvania, funcționa organizarea ierarhică pe neamuri și strane în biserică, unde fiecare neam avea locul său. În a doua parte a secolului al XX-lea, în anii '80, într-o comunitate romano-catolică, precum în satul Tețcani, din zona Romanului, fiecare persoană se așeza în biserică pe locul cuvenit familiei sale, moștenit din generație în generație.

Însă, în timp, schimburile și relațiile matrimoniale au produs confuzie între cei care doreau să ocupe locul, motiv pentru care preotul a dispus scoaterea vechilor bănci, care erau diferite una față de alta, crezând că acesta era motivul neînțelegerii, înlocuindu-le cu altele noi, uniforme. Numai că enoriașii au păstrat aceleași pretenții asupra noilor bănci așezate pe locul celor vechi, pentru că nu banca conta, „ci locul ocupat de fiecare familie în biserică”¹⁹.

În stânga Prutului, cimitirul reprezenta, la scară mică, topografia satului. Aici, „criteriul de grupare a mormintelor în cimitir și a gospodăriilor în vatra satului este identic: locul ocupat în arborele genealogic de cei vii – în vatra satului, iar de cei morți – în vatra cimitirului”²⁰, precum, de exemplu, la Mileștii Mici – Ialoveni, unde 10-12 stâlpi funerari grupați împreună marchează mormintele anumitor familii, ori la Trușești – Strășeni. Și aici, în această parte a Moldovei istorice, mezinul familiei moștenea locul de îngropăciune, având obligația înmormântării părinților alături de bunici și străbunici.

Până în secolul al XX-lea, în lumea rurală din spațiul românesc exista conștiința unei „gospodării de rădăcină”²¹, ale cărei drepturi se moșteneau de către cei care locuiau în ea; titular al drepturilor nu era

¹⁷ Florea Florescu, *Jilțurile unei biserici din Țara Moșilor, mijloc de a surprinde ierarhia din sat*, în „Sociologie românească”, III, nr. 1-3, 1938, p. 45-47.

¹⁸ *Ibidem*, p. 47.

¹⁹ Liviu Pilat, *Comunități tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII-XVIII)*, Bacău, Editura „Dumitru Mărtinaș”, 2002, p. 202-203 și nota 147.

²⁰ Manole Brihuneț, *Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova. Istorie. Arhitectură. Sculptură (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2019, p. 52.

²¹ Henri H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 142.

individul ci, precum în zona Vrancei, gospodăria sau „casa defunctului”²². Se perpetua o mentalitate străveche, atestată cu șapte secole în urmă, în Franța medievală. Aici, în Munții Pirinei, la cumpăna secolelor XIII-XIV, locuitorii satului Montaillou păstrau conștiința legăturii dintre mort și fosta sa casă, menționată sub forma latinească *domus*, care „nu este concepută fără rețele genealogice: ele o leagă de alte *domus*, rude și în viață, prin jocul consangvinității sau al înrudirii. Tot ele o prelungesc înspre trecut, sub auspiciile aceluia *genus* sau ale familiei, care nu este altceva decât *domus*, considerată pe fundalul unui secol sau, cel mult, a patru generații”²³.

În Montaillou, ginerele care venea în casa socrului prelua numele soției, nicidecum ea pe al lui²⁴. Așadar, casa era o entitate ce „continua personajul stăpânului mort; trece drept adevărata stăpână a tuturor bunurilor care constituie patrimoniul”²⁵. Și la basci, „morții în loc să aparțină urmașilor lor, continuă să aparțină casei”²⁶; cei vii aveau obligația de a îngriji mormintele familiei din cimitir. Și aici, casa maternă crea structuri matriarhale, căci fiul care moștenește casa mamei și o locuia tindea să preia mai degrabă numele mamei decât pe cel al tatălui.

În comunitățile arhaice, casa, fie că este vorba de ostalul iberopirenean, de odalul scandinav ori de casa kabylă din Maghreb, transcende destinele particulare ale indivizilor care o compun²⁷, fapt valabil și pentru casa din spațiul carpato-danubian. Grija pentru morții familiei era parte integrantă a resorturilor vieții, pentru că cele două lumi se întrepătrund: „Omul trebuie să-și trăiască viața în umbra morții, iar cel care depinde de viață și se bucură de ea în deplinătatea ei trebuie să se teamă de amenințarea sfârșitului. Iar cel care vede moartea se întoarce spre promisiunea vieții”²⁸.

²² „Casa defunctului” continuă să existe, întocmai ca pe vremea când trăia tatăl, astfel încât minorii să beneficieze de averea comună „în virtutea acestei ficțiuni juridice populare” (H. H. Stahl, Gh. Serafim, *O situație juridică intolerabilă. Neorganizarea obștilor răzășești din Vrancea*, în „Sociologie românească”, IV, nr. 1-3, 1939, p. 14).

²³ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*. Traducere, prefață și note de Maria Carпов, vol. I, București, Editura Meridiane, 1992, p. 124.

²⁴ *Ibidem*, p. 101.

²⁵ *Ibidem*, p. 96.

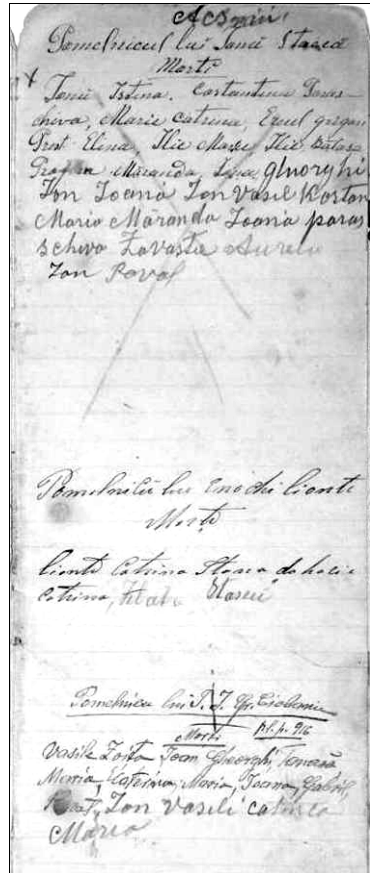
²⁶ *Ibidem*, p. 98.

²⁷ *Ibidem*, p. 130. Despre familie și casă din perspectivă sociologică, v. Pierre Bourdieu, *Rațiuni practice. O teorie a acțiunii*. Traducere de Cristina și Costin Popescu, București, Editura Meridiane, 1999, p. 100-109.

²⁸ Bronislaw Malinowski, *Magie, știință, religie*. Traducere de Nora Vasilescu, Iași, Editura Moldova, 1993, p. 65-66.

Cultul strămoșilor făcea parte „realmente din sistemul de înrudire, căci el este constituit și din relațiile persoanelor în viață cu rudele lor decedate și în mod sigur afectează relațiile dintre persoanele în viață”²⁹, creând legătura indestructibilă a formulei „morților care poruncesc celor vii”³⁰ din sintagma sadoveniană „Bunicii mei sunt strănepoții acelor oameni”³¹.

ILUSTRĂȚII CU FILE DIN POMELNIC. DETALII

²⁹ A. R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă. Eseuri și discursuri*. Traducere de Roxana Călinescu și Liliana Ciobanu Harhas, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 56.

³⁰ Mihail Sadoveanu, „Neamul Șoimăreștilor”, în *Opere*, vol. 5, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 706.

³¹ *Ibidem*, p. 713.

No. 1102
 Poneclăușul lui Sionte Radu,
 Sionte a Harizăi
 Sionte, Catina, Ghiorghie, Maria
 Maria, Stata, Elena, Simion
 Simion, Vasile, Statali, Sionte
 Statali, Elena, Maria, Sionte,
 Maria. Sionte Doctrita, Sionte, Marcu,
 Natalio, Vasile, Simion, Hariză
 Sionte, Sionte, Sionte, Vasile, Vasile,
 Sionte, Sionte, Sionte, Sionte, Vasile,
 Maria, Nicolai, Sionte, Sionte, Zaharia,
 Sionte, Sionte, Vasile, Sionte, Sionte,
 Sionte, Simion, Hariză. Profita, Maria

Bm
 Sionte a Hariză
 Poneclăușul lui Sionte Radu
 Sionte
 Sionte Sionte Sionte Sionte
 Zaharia Dumitru Sionte
 Sionte Sionte Sionte Sionte
 Catina Catina Vasile Sionte
 Profita Elena Ghiorghie Sionte Zaharia
 Sionte Sionte Sionte Sionte
 Sionte Sionte, Hariză, Maria
 Simion, Nicolai, Sionte
 Sionte Sionte Ghiorghie
 Sionte Ghiorghie Sionte
 Sionte

Pomicului lui ~~Albii~~ ~~Michail~~
~~Lucian~~ Alecu Tuceșii
 Moarte
 Costantine Marie frăsoara Toma
 Toma Sad Sad Susana Ilini Mi
 haili Zeite Căline Nicholai Miholadi
 Marie Sad Căline Miranda Vasile
 Floru Alina Vasile Alina Alina
 Marie Sad Vasile Nicolai Ion, Constan
 Tina, Anica, Catrina, Vasile, Maria, Vasile
 Grigori Nostoro Maria Vasile
 Alina Ion
 Pomicului ~~Albii~~ ~~Lucian~~ ~~Michail~~
 Moarte
 Enache Angheluse Copii Costantin
 Marie stăruțe Lehaie Solina studen
 Alina Căline Marie doctore Pedarii
 Solta Pontali Marie stăruțe Teana
 Elena Găburii Catrina studen Căline
 Simion Marie Vasile Costantin Lehaie
 Antohi Marie Vișala Grigori Alina
 Enache Teana Ecaterina
 Simion